

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

13. Yüzyıl Moğol Yaşamında At ve Atçılık

Horse And Horsemanship in 13th Century Mongolian Life

*İbrahim Güneş**

Özet

Bu çalışma, 13. yüzyıl Moğol yaşamında at ve atçılığın önemine odaklanmaktadır. Türkler gibi göçebe bir yaşam süren Moğollarda atın çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Moğol'un yaşamlarının ilk yıllarından itibaren atla haşır neşir bir yaşam sürdürdüğüne dair devrin kaynaklarında birçok kayıt mevcuttur. Anlaşıldığı üzere Moğollar 2-3 yaşından itibaren at binmeye başlar, biraz daha büyüdüğünde ise at ile birlikte avlanıp savaşmayı öğrenirlerdi. Atı yolculuklarda binek olarak kullanır, yüklerini onunla taşır; etinden, sütünden ve derisinden faydalanırlardı. Soylu kişilerin atları ile birlikte gömüldüğüne dair kayıtlar ise atların sahibine diğer dünyada refakat etmesi ile ilgiliydi. Bilimsel camiada "Przevalsky atları" olarak da bilinen Moğol atları, kendine has özelliklere sahip olup, sert Bozkır iklimine çok iyi bir şekilde ayak uydurmuşlardı. Kısa bodur bir yapıya sahip olmalarına rağmen, çok hızlı koşar ve diğer at türlerine göre daha az yorulurlardı. Kısa sürede eğitildiklerinden kolayca insan yaşamına adapte olurlardı.

Eğitilen bu atlar, savaş sırasında sessizce ilerler, kısa boyları sayesinde de hızlı manevralar yaparlardı. Tabiatları gereğince çifte atma ve ısırma gibi sahibine zarar verecek davranışlarda bulunmazlardı. Bu sebeple Moğollar bunları savaşlarda ve süreklilik avlarında etkili bir şekilde kullanmışlardır. Ayrıca Moğollar, savaş ve seferlere yanlarında iki veya üç yedek atla çıkardı. Bu sayede binicileri atı yorulduğunda diğerine binerdi. Atların dinlenmesine ayrılan zamandan da bu suretle tasarruf ederdi. Atın eti ise Moğollar arasında özel bir yere sahipti. Öyle ki bunu toy, düğünler ve cenazeler gibi özel günlerde tüketirlerdi. Ayrıca atın sütünden imal ettikleri *kımız* ise

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: Dr., Muğla, ibrahimgn02@gmail.com. Orcid no: 0000-0002-2080-8870.

Atıf/Citation: Güneş, İ. (2022). 13. Yüzyıl Moğol Yaşamında At ve Atçılık. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 62-75.

Moğolların en önemli besin kaynağını teşkil etmekteydi. Ekşimiş kısırak sütünden imal edilen *kımız* hem besin değeri hem de insanı uzun süre tok tutma özelliği ile Moğol toplumunun temel besinini oluşturmaktaydı. Moğollar bunu çıktıkları sefer veya savaşlarda yanlarında taşır, barış zamanlarında ise dost toplantılarında birer eğlence aracı olarak görürlerdi.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Moğol Atı, At, Przewalsky, 13. Yüzyıl

Abstarct

This study focuses on the importance of horse and horsemanship in 13th century Mongolian life. It is known that the horse has a very important place in the Mongols, who lead a nomadic life like the Turks. As a matter of fact, there are many records in the sources of the period that every Mongolian led a life occupied with horses from the first years of his life. As it is understood, the Mongols started to ride horses from the age of 2-3 when they were children, and when they got a little older, they learned to hunt and fight with the horse. He uses the horse as a mount on journeys and carries his loads with him; They used their meat, milk and skin. The records that noble people were buried with their horses were about horses accompanying their owners in the other world. Mongolian horses, also known as “Przewalski horses” in the scientific community, had their own unique characteristics and were well adapted to the harsh Steppe climate. Despite having a short squat build, they ran very fast and were less tired than other horse breeds. Since they were trained in a short time, they could easily adapt to human life. These trained horses moved silently during the war, and they made quick maneuvers thanks to their short stature. Due to their nature, they would not engage in behaviors that would harm their owner, such as biting and kicking. For this reason, the Mongols used them effectively in wars and hunts. In addition, the Mongols took two or three spare horses with them to wars and expeditions. In this way, when one horse got tired, he would ride the other, thus saving the time for the horses to rest. Horse meat had a special place among the Mongols. So much so that they would consume it on special occasions such as weddings, weddings and funerals. In addition, kumiss, which they produced from horse milk, was the most important food source of the Mongols. Kumyz, which is produced from our sour mare’s milk, was the main food of the Mongolian society with its nutritional value and its ability to keep people full for a long time. The Mongols carried it with them in their expeditions or wars, and in peacetime they saw it as a means of entertainment in friendly meetings.

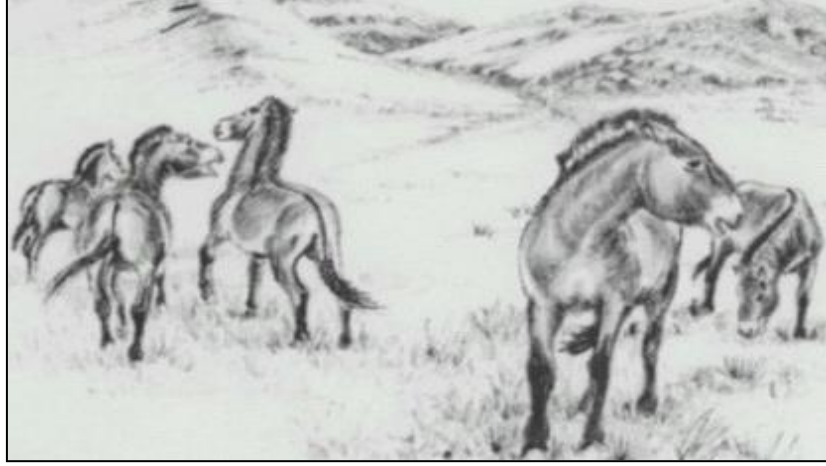
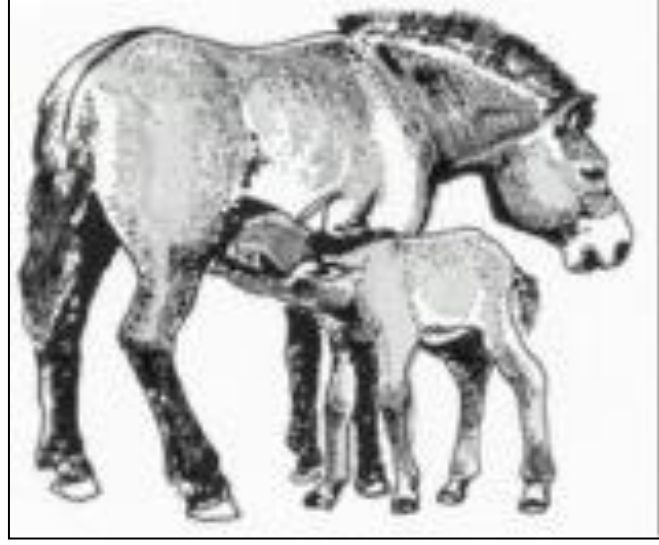
Key Words: Mongols, Mongolian Horse, Horse, Przewalsky, 13th Century

Giriş

Atın Bozkır yaşam karakterini belirleyen en önemli faktörlerin başında geldiği ehline malumdur. Nitekim Orta Asya, eski çağlardan günümüze kadar dünyanın en çok at yetiştirilen bölgesi idi (Sümer, 1983: 2). Bu sebeple olacak ki araştırmacılar Bozkır kültürüne “atlı kültür” veya “atlı göçebe kültür” demekle bir sakınca görmemişlerdir (Onay, 2015: 220). Bozkır yaşam tarzının vazgeçilmez bir unsuru olan bu atlar veya atçılık faaliyetleri Moğolların neredeyse tüm meşguliyetlerinin esas ögesini oluşturmaktaydı. At, Moğollarda temel geçim kaynağı iken-ki atların gücünden, etinden, sütünden faydalanılmaktaydı-savaşlarda da en önemli savaş aracı işlevi görmekteydi. Ayrıca atların Bozkır iklimine kolayca ayak uydurmaları, av veya avcılığın atlarla birlikte yapılıyor olması da Moğollarda sosyo-ekonomik meşguliyetlerinin ata sıkı sıkıya bağlı olmasına neden teşkil etmiştir. Öyle ki Moğollar, savaşta veya barışta günlük işlerinin çoğunu at üzerinde yaparlardı. At üzerinde yolculuk yapar, avlanır, beslenir, savaşır hatta gerektiğinde uyurdu. Bu sebeple bu konu hakkında müstakil bir tetkike ihtiyaç olduğundan 13. yüzyılda Moğollarda at veya atçılığa odaklanacak bu araştırma ortaya çıkmıştır.

1. Moğol (Przevalsky) Atlarının Fiziksel Özellikleri

Moğol ve diğer adıyla Przevalsky atları (*Eguus Przevalsky*), Bozkır yaşam tarzına en uygun at türlerinin başında gelmekteydi. Nitekim Moğol atları, Bozkır atlarının en tipik örneğini oluşturmaktadır. Bunlar, Rus müsteşrik M.N. Przevalsky tarafından ilim âlemine tanıtıldıklarından dolayı *Przevalsky atları* da denilmektedir. Yabani olarak doğada yaşayan Moğol atları, gruplar halinde dolaşmaktaydılar. Genellikle Moğolistan'ın doğu ve güneybatı kısımlarında yaşamaktaydılar. Bu atların cidago (omuzbaşı) uzunlukları genellikle 127-132 santimetre boyunda olup beden yapıları tıknaz, başları büyük, yüz kısımları uzun, boyunları kalın, omuzbaşı alçak, bedenleri geniş ve bacakları kuvvetlidir. Renkleri genellikle açık kestane, ağız etrafı ve karın altı açık renkteki kıllarla örtülü olup, sırtında da koyu ester çizgisi (atların sırt ve bel gölgelerindeki genel kıl örtüsüne beyaz renkteki kılların karışmasıyla görülen tüy tabakası) ise koyu renktedir. Arka bacakların bitiş yerleri beyaz olmakla birlikte genellikle koyu renktedir. Yele kılları koyu renkte, kısa ve dik; kuyruk kılları ise koyu renkte gür ve kalındır (Przevalsky, 1990: 45; Batu, 1951: 133; Kalkan, 1997: 1135; Bauman, 1986: 6-7; Salensky, 1907: 5). Bu yönleriyle görünüş olarak eşek, hemiyon (soyu tükenmiş yarı ayı yarı köpeğe benzeyen bir hayvan) ve yaban eşeğini andırmaktadır. Moğollar arasında bu at türüne *teke*, Kırgızlar arasında ise *kertag* denilmektedir.

Moğol atına dair çizimler, (Bauman, 1986: 11-12, 18)

Moğol atı, yukarıda belirtildiği üzere genellikle açık kestane renginde olsa da çeşitli renkleri olabilmektedir. Nitekim *Moğolların Gizli Tarihi*'nde farklı renkteki Moğol atlarından bahsedilmektedir. Bunlardan en önemlileri kır (53, 116, 137), siyah çizgili kır (9, 137), açık kestane (16) kestane (137), beyaz (146), kızıl boz (188) ak ağızlı kuladır (75).

2. Moğollarda At Eğitimi

Moğollar, 2-3 yaşına gelince ata binmeye başlardı. Yaşlarına göre kendilerine ok ve yay verilir ve at üzerinde ok atması öğretilirdi (Carpini, y.y.: 49). Bu sebeple de Moğollar, atlarını henüz tay iken binilmeye alıştırdır, daha sonra da sürü içine bırakarak üç yıl boyunca dokunmazlardı. Üç yıl bu şekilde doğada serbest olarak dolaşan atlar, iyi semirirlerdi. Ardından yakalayıp binilmesi için eğitilir, binilmeye ve savaşlarda kullanılmaya hazır olurlardı. Moğol atları henüz tay iken titizlikle eğitildiklerinden, ısırma ve çifte atma gibi kötü huyları bulunmazdı. Atlar küçük boyutta

olduklarından, büyük sürüler halinde hareket etseler bile sessiz bir şekilde ilerleyebiliyorlardı. Ayrıca her türlü hava koşulu veya olağanüstü kalabalık karşısında ürkmeden savaşta kullanılabilirlerdi. Bu sayede Moğollar, düşmana baskın ve pusula kurmaya çalıştıkları zaman bu atlar ses çıkarmadan bekleyebiliyorlardı. Atlar, aldıkları eğitim sayesinde, binicileri onları bağlamaya gerek görmezlerdi. Savaş sırasında ise her süvari yanında iki veya üç yedek at taşır, sırayla atlara binildiğinden atlar yorulmadan savaşa devam edebilirdi (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 169; Shao Hung, 2012: 73; Xiu Ting, 2012: 135-136, 139).

Moğol atları insan elinden ot yemeyecek şekilde eğitilirlerdi. Nitekim bu atlar, etrafta bulabildikleri otları yerlerdi. Bunlar sahipleri tarafından yılın altıncı ayında geniş meralara salınırlardı. Bu sayede kilo almaya başladıklarından, sefere veya yolculuğa çıktığında ise bu atlara yem verilmezdi. Otlatılmaları gerektiğinde ise genellikle bunu yolculuk veya savaş bitiminde bunu yaparlardı. Moğollar atlarını gündüz yerine genellikle geceleri beslemeyi tercih eder, bunların hantallaşmasını veya yediklerinden hastalanmalarını engellemek için de savaş sırasında atlarına ot ve su vermezlerdi. Özellikle ilkbaharın başında savaş veya seferlerin durduğu vakit bunları taze otlaklara salmayı tercih ederlerdi. Bu sırada atların daha iyi gelişip beslenmelerini tamamlamaları için de atlara binilmesine izin vermezlerdi. Sonbahar geldiğinde de atlar tekrar toplanıp ağızlarına gem vurulur, kilo alıp hantallaşan atlara ot verilmeden bu suretle yaklaşık bir ay bekletilirdi. Atlar, daha sonra kilo vermeye başlayıp çevikleştiklerinde sefere hazır hale gelmiş olurlardı (Xiu Ting, 2012: 136-137).

Moğollar genellikle erkek atları (aygır) kısırlaştırma (iğdiş) yoluna giderlerdi. Nitekim erkek atlardan bir atı damızlık olarak ayırılarak dişi atların (kısarak) içine salınır, diğerleri ise binilmek üzere kısırlaştırılırdı. Damızlık at dışında kısarak ve aygırlar birbirinden ayrı tutularak yaklaşık 500 attan oluşan guruplar halinde dolaştırılırdı (Xiu Ting, 2012: 137; Quentin, 2006: 12). Memlûk ülkesine ihraç edilen Moğol atlarının burada da kısırlaştırıldığı anlaşılmaktadır (Makrizî, 1956: 703).

Atlarda kullanılan eğerler, aşağıda genişçe anlatılacağı üzere hafif deri veya demir levha malzemelerinden yapılmaları sayesinde, atlara yük olmaz ve yumuşak deriden imal edildiklerinden de atların sırtında yaraya sebep olmazdı (Xiu Ting, 2012: 138).

Moğollar, çok sert iklimlere bile dayanıklıydılar. Moğolistan'ın büyük bir bölümü ziraata elverişli olmayan kuru bir iklime sahipti (Cüveynî, 1999: 84). Burada yaşayan insanlar ve atlar sert iklime ayak uydurmuşlardı. Bu sebeple at üzerinde yolculuk yaptıklarında veya sefere çıktıklarında çok sert iklim şartlarından bile etkilenmezlerdi (Carpini, y.y: 46). Tıpkı onlar gibi atlarının da bu yolculuklara dayanıklıydı. Moğol atları çok acıktıklarında kar altında kalmış otları bulup yerlerdi (Carpini, y.y.: 105).

Moğolların Gizli Tarihi'nde "Ak-ağz ve Ak-boz isimli atlar" şeklinde geçen bir kayıttan Moğolların atlarına hususi isimler taktıkları anlaşılmaktadır (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 92). Öte yandan atların Moğollar için çok değerli olduğundan onlara kötü muamelede bulunulmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır. Devrin kaynaklarında, atlar için kullandıkları kamçıya dayanmak ve ata yularıyla vurmak büyük kabahat olarak görüldüğüne dair kayıtlar mevcuttur (Carpini, y.y.: 39). Aynı şekilde ata işkence yapmak da büyük bir suç telakki edilir ve başı ile gözüne vuranlar ölümle cezalandırılırdı (Xiu Ting, 2012: 132).

Moğollarda hükümdarlara sunulan atların serbestçe dolaşmalarına izin verirdi. Nitekim kimse bunlara binmeye cesaret edemezdi (Carpini, y.y.: 36-37). Moğollarda bir dönem at ihracatının yasak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Palno Carpini, Rusya'daki Chernoglove büyük prensi Andreas'ın Moğol atlarını ülkeden çıkartıp sattığı için, Batu tarafından yargılandığını, iddia ispat edilemediği halde, prensin idam edildiğini yazmaktadır (Carpini, y.y.: 38). Buhara'nın 1220 yılında zaptı sırasında şehrin imam, şeyh ve âlimleri ahırlarda atların ve katırların bakımı ile görevlendirilmişlerdir (Cüveynî, 1999: 134).

3. Atın Moğol Yaşamındaki Yeri

Moğollarda at sadece savaşta değil, günlük hayatta da çok önemli bir yere sahipti. Nitekim Moğolların yaşamına müşahede eden dönemin kaynakları, onların at sırtında büyüdüklerini, yaya askerlerin hiç olmadığını, tüm bireylerin süvarilerden oluştuğunu, boş zamanlarında ise savaş sanatları öğrendikleri belirtirler (Shao Hung, 2012: 71; Xiu Ting, 2012: 139; Quentin, 2006: 11-12). Moğollar, bir hayli fazla at sürülerine sahip olurdu. Bir şahsın zenginliğini sahip olduğu at sürülerinin sayısına göre belirlerlerdi. Plano Carpini, Moğolların hayvan sürüleri, özellikle deve, sığır, koyun, keçi ve at bakımından zengin olduklarını, onlardaki kısrakların çokluğu dünyanın hiçbir yerinde olmadığını, buna karşın domuz veya diğer hayvanlara sahip olmadıklarını belirtir (Carpini, y.y.: 33). Cüveynî de eskiden Moğollarda yöneticilerin kullandığı demir üzengi ile sıradan halktan ayırt edilebildiğini yazmaktadır (Cüveynî, 1999: 84). Ayrıca Cengiz Han'ın oğlu Cuci, babasına 20.000 soylu at hediye ederek ona olan bağlılığını göstermiştir (Cüveynî, 1999: 157)

Moğolistan'ın geniş çöllere sahip olması ve odun gibi yakacakların zor bulunması sebebiyle at tezекlerinin ateşin yakılmasında kullanıldığı bilinmektedir (Carpini, y.y.: 26). Ayrıca ölen kişi soylu bir kişi ise atların sahipleriyle birlikte gömüldüğü olmuştur (Cüveynî, 1999: 186). Nitekim ölü ile birlikte değerli eşyaların yanında bir kısrak veya yavrusu, bir at, eğer ve üzengileri ile birlikte gömülürdü. Plano Carpini, başka bir atın da cenaze töreninde yendiğini ve derisi samanla doldurularak, sopa ile birlikte iki veya dört kazık ayak üzerine dikilip, mezarın üzerine yerleştirildiğini, böylece ölen kişi ikamet etmek için bir çadıra, kendisine süt verecek bir kısraka, aynı

zamanda hem damızlık olacak hem de binebileceği bir ata sahip olduğunu, törende yedikleri atın kemikleri de ölünün ruhunun selameti için yakıldığını nakletmektedir (Carpini, y.y.: 41-42).

Moğol atları genellikle bini hayvanı olarak kullanılmışsa da katır ve eşeklerle birlikte yük için de kullanıldıkları bilinmektedir (Cüveynî, 1999: 169). Moğol İmparatorluğu devlet teşkilatında at seyisliği büyük bir önem arz etmekteydi (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 59). Moğol İmparatorluğu'nun birer kolu olan İlhanlılarda da ahtacılar (mirahur) denilen ve hükümdar atı başta olmak üzere ordunun at veya koyun sürülerine bakmakla yükümlü şahıslar bulunurdu (Emin, 1357: 15-16). Bunlar, İlhanlılarda *divan-ı saltanata* bağlı bir birim olup, barış zamanında atların bakımı ve hastalıklarıyla ilgilenirlerdi. Ayrıca tavla işleri ile de ilgilenir, savaş durumunda ise ordunun önünden giderek güzergâh boyunca savaşta kullanılacak atların yem ihtiyacını karşılayarak otlakların durumuna bakardı. Bazı zamanlarda ise vergi bile topladıkları olurdu. İlhanlı hükümdarlarından Abâkâ Han'ın (1265-1282) *ahıncısı* olan Caltâr Bahadır, 680/1281 yılındaki Hıms seferinde bu görevle yola çıkmış; fakat Memlûk ordusunun eline esir olarak düşmüştür (Baybars el-Mansûrî, 1998: 194-196; İbn Furât, 1942, c.VII: 212-214; İbn Sibât, 1993, 475). *Ahtaclann* emrine *harbende* adı verilen ahırların bakım veya temizliği ile ilgilenen görevliler ve seyisler bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, 1998: 189).

Moğollar seferden önce bir öncü kıtasını kıl çadır, at ve silahla donanmış olarak gönderirlerdi (Carpini, y.y.: 79). Moğolların savaşta kullandıkları atlar zırhlı olup (Cüveynî, 1999: 120), binicileri de ayaklarına birer koruma takarlardı. Her asker atın üzerinde iken miğfer ve zırh taşırdı. Atların bu zırh ve örtülerinin bazıları ise deriden olurdu. Plano Carpni, bu zırhların yapılışını şu şekilde yazmaktadır;

“öküzlerin veya diğer hayvanların derilerinden, bir avuç genişliğinde şerit parçalar keserler. Bunlardan üç veya dördünü birbirine yapıştırırlar ve ayrıca ince kayışlar ya da iplerle birbirine bağlarlar. En üst parçaya bağlamış oldukları ipi bir alttakinin ortasından geçmek üzere bağlayarak, böyle devam ederler. Atlı savaşçı atın üzerindeyken öne doğru eğildiği zaman, bu parçalar iki, üç kat yukarıya birbiri üzerine kayarak binerler” (Carpini, y.y.: 77).

Atları korumak için takmış oldukları zırh ise beş parçadan oluşmaktaydı. Nitekim Plano Carpini'nin anlattığı üzere, atın her iki sağrısına kuyruktan atın başına kadar uzanan yere birer parça bağlanır ve bu parçalar eğerin altından atın kalçalarını kaplardı. İkinci parça atın sırtından aşağıya her iki yanına doğru sarkar ve karın altında sıkıca bağlanırdı. Üçüncü parça yuvarlak boru şeklinde atın kuyruğuna geçirilir, dördüncüsü atın göğsüne bağlanırdı. Kuyruğa takılan parça dışındaki diğer deri parçaları atın dizlerine veya ayaklarına kadar inerdi. Beşinci parça demirdendi ve atın alını ile boynunun her iki tarafını koruyacak şekilde olup göğüs, sırt ve boyun zırhlarına tutuşturulurdu. Binicilerin zırhları ise dört kısımdan ibaretti. Bir parça atın baldırlarından boğaza kadar olup, önde göğüs üzerinde dar olmak üzere, kollardan başlayarak, aşağıya doğru devam ederek binicinin bütün

karın kısmını kaplardı. Diğer parça omuz üzerinden enseden aşağıya doğru karın üzerini örten kısma doğru uzanarak, kalçaları kaplardı. Arkadaki ve öndeki bu iki parça omuzlar üzerinde birleştirilerek, iki demir apolet ile birbirine tutturulur ve tokalarla sağlamlaştırılır. Üçüncü olarak her kolda bir kol zırhı (kolluk) bulunur ve bunlar omuzlardan ellere, hatta daha aşağıya doğru serbest olarak uzanırdı. Dördüncü olarak da ayaklarında da birer zırh vardı. Bütün bu ayrı parçalar tokalarla birbirine tutturulurdu. Miğfer ise üst kısmında demir veya çelikten yapılıp, ense ve gırtlak koruyan kısmı deriden yapılmaktaydı. Bütün bu parçalar birbirine tutturulmuş el büyüklüğünde deri kayış parçalarından imal edilirdi (Carpini, y.y.: 77-78).

Atların üzerinde kullandıkları zırhlar ise demirden olup her biri bir parmak genişliğinde ve bir el uzunluğunda olan ince demir plakaların bir araya getirilmesiyle imal edilirdi. Her bir plakaya sekiz küçük delik deldikten ve (vücuda dönük) iç taraflarına üç sağlam kayış yerleştirdikten sonra, bir plakayı diğerinin üzerine koyar ve bu delikler boyunca, balık pulu şeklinde uzayıp gitmesi için, ince kayışlarla birbirine bağlardı. Bu sayede kayışların üst kenarları içten ve dıştan birleştirilerek, plakaları sağlam tutmaları sağlanırdı. Bu demir parçalardan, bir şerit yapıp şeritlerin hepsini birbirine bağlardı (Carpini, y.y.: 78-79).

Moğolların Gizli Tarihi'nde geçen bir kayıta Cengiz Han'ın askerlerine av seferleri dışında kuyruk kayışları ve soluk zincirlerin takılmamasını, başlarının ise serbest kalmasını (gem takılmaması) emrettiği yazılmaktadır (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986:127). Atların üzengileri ise çok kısa olurdu (Carpini, y.y.: 49).

Moğol komutan ve askerleri kaçan düşmanı kovalayıp atlarını gereksiz yere yormazlardı. Moğol askerleri bir gün bindikleri ata, dinlenip çevikleşmesi için üç dört gün binmezlerdi (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 127; Carpini, y.y.: 98). Moğollarda, savaşa karar verildikten sonra, ilk olarak tümü ile süvarilerden oluşan seçkin birliklerden oluşan *yezek*/öncü birliği (Reşîdüddîn, 1373: 976; İbn Bibi, 1996, 160; İbn Mugeyzel, 1425: 80, 84; Emin, 1357: 266-267) dört bir tarafa gönderilir ve önlerine gelen insanları öldürmek veya çeşitli işkenceler yapmak suretiyle, halka korku verilmesi sağlanırdı. Bunların da esas amacı hem ordunun harekât güzergâhı boyunca yolların emniyetli olup olmadığını öğrenmek hem de düşman tarafından kurulabilecek pusu ve tuzaklara düşmeyi engellemektir. Atlılardan oluşan bu öncü birlikler genellikle yüksek yerlerde gözlem yaparlardı. Bazen yerli ahalden veya düşman birliklerinden yakaladıkları kimselerden ordunun hangi yolda ilerleyebileceğini, hangi şehrin zapt edilebileceğini, hangi yerlerin zapt edilmeye uygun olduğunu, her şeyden önce de düşmanın o sırada nerede konuşlandığını ve nerenin savaşa daha uygun olduğunu öğrenirlerdi. Ardından asıl ordu hareket eder ve itaat etmeyen yerler büyük yağma eşliğinde işgal. Bunları yaparken de ordu komutanları küçük birlikleri etrafa keşif amaçlı gönderilir ve şayet civarda saklanan birileri varsa bulup getirirlerdi (Xiu Ting, 2012: 144; Carpini, y.y.: 80).

Moğollar, yiyecek ve içeceklerini de yanlarında taşımaktaydılar. Nitekim Plano Carpini, bütün komutanların yanında ince deriden yapılmış bir torba olduğunu, bu torbanın içine silah, elbise ve şahsi eşyaları koyduktan sonra, daha önce torbanın ağzına geçirilmiş bağlarla ağzını sıkıca bağladıklarını yazmaktadır. Böylece deri torbanın şişik hale geldiğini, atın eğerine bazı büyük eşyalar koyarak üzerine oturduklarını, bu torbayı atların kuyruğuna bağladıklarını ve askerlerden birisi öne geçip hem yüzer hem de atın yularını tutarak karşı kıyıya geçtiklerini belirtmektedir. Ayrıca bazen de atları bir grup halinde suya sürdüklerini, yanlarına yüzerek onlara yön veren askerler koyup, kendileri de önceden hazırladıkları iki kısa kürekle torba üzerine oturmuş olarak ve kürek çekerek karşıya geçtiklerini kaydetmektedir. Diğer atların ise önden suya sürülen atları izleterek dereleri ve büyük nehirleri aşmış olduklarını nakleder. Askerin ise yanlarında bu tarzda ama daha küçük olan birer deri torba bulunduğunu, onları da silah veya diğer eşyalarını içine koyarak ağzını kapatıp atlarının kuyruğuna bağladıklarını, torbaların üzerine binilecek kadar büyük olmadığı durumlarda ise kendileri yüzerek karşıya geçmek zorunda kaldıklarını yazmaktadır (Carpini, y.y.: 80).

Eldeki kaynaklardan anlaşıldığı üzere Moğollar, at üzerinde savaşmak için düz sahaları tercih eder ve dağınık olarak hücumla geçerlerdi. Düşmanı tartmadan veya daha önce küçük çatışmalara girmeden büyük taarruzda bulunmazlardı. Düşman hattı yarıldıktan sonra ise davul eşliğinde ve her bir ağızdan çığlık atarak daha coşkulu bir halde savaşmaya başlardı (Xiu Ting, 2012: 146-147). Genellikle ilk saldırıda düşmana ağır kayıplar verdirilir, eğer bu da etkili olmazsa hazırda tutulan ikinci bir birlik ile aynı safa ikinci bir darbe daha indirirdi. Düşman dört bir taraftan kısıp alandıktan sonra da davul ve çığlık sesleri arasında eş zamanlı nihai taarruz gerçekleştirilirdi. Bir diğer yöntem ise yuvarlak kalkan taşıyan askerlerin atlarından inip düşmanı ok ateşine tutarak düşmanın ilk saflarını bozması ve bu sayede safları bozulan düşmanın panik halinde etrafa dağılmasıyla hazır tutulan tam donanımlı başka bir ordunun genel taarruza geçerek nihai darbeyi indirmesiydi. Söz konusu okçu birliğe düşman tarafında saldırı olması durumunda da süvari birlikler savaşa dâhil olur ve düşmanın daha fazla ilerlemesine engel olurdu. Bu okçu birliğin atışları etkili olmadığı durumlarda da safları bozmak için boğa veya yabani at sürüleri düşmana doğru salınır ve bu yolla düşman hatları dağıtırdı. Moğol askerlerinin sayılarının az olduğu durumlarda ise savaş meydanına toz toprak saçılırdı. Saldırı sırasında atların arkasına ağaç dalları bağlanarak harekete geçildiği vakitte de ağaç dalları sebebiyle toz havaya kalkar ve toz bulutu içerisinde kalan ordunun bu sayede düşman tarafından daha kalabalık görünmesi sağlanırdı (Xiu Ting, 2012: 148-150).

Moğollarda av ile savaş seferleri aynı titizlikle icra edilirdi. Savaşlarında da düşmana bir av gözüyle bakar, tıpkı bir insanın kendinden misli büyüklükteki av hayvanlarını yere serdiği gibi kendilerinden kalabalık orduları alt etmeyi başarırlardı. Nitekim tıpkı av partilerindeymiş gibi öncelikle düşmana vur kaç taktiği ile afallatacak darbeler indirilir, düşman bu kızgınlıkla karşı

saldırıya geçerse de kontrollü bir suretle geri çekilerek onları bu yolla yorar, daha sonra da ani bir dönüşle imha ederlerdi. Bu sebeple söz konusu savaşlar tam bir taktik üzerine yapılırdı. Her manevra veyahut düşman saldırıları sırasında her bir ordu veya asker, komutanı tarafından ihtar edilmese bile ne yapacağını önceden bilirdi. Tüm bu hamleler de atın kabiliyetine göre belirlenirdi (Carpini, y.y.: 82; Quentin, 2006: 26).

Moğollarda atlar, sadece bir binek veya savaş aracı olarak kullanılmazdı. Kısraklardan elde edilen sütün tulum içine konulup ekşitilerek hazırlanan içecek, hükümdar başta olmak üzere tüm Moğollar için en makbul içecek olduğu bilinmektedir. *Kımız* o kadar değerliydi ki Moğolların bunu vergi olarak her üç günde bir verdiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır (Xiu Ting, 2012: 141-142; Simon de Saint Quentin, 2006: 20; Rubruk, 2001: 36-37). Ayrıca Moğollar, *kımız*ı hem içki hem de beslenmek için tüketir, savaşlarda askerin esas besin teşkil ederdi (Xiu Ting, 2012: 141; Rubruk, 2001: 37; Marco Polo, 1979: 69). Bu içecek toylardan savaşlara kadar birçok alanda bir hayli fazla tüketilir, devletin dört bir yanından getirilen güzel kızların raksları eşliğinde eğlenilirdi (Cüveynî, 1999: 185-186, 492; Kiragos, 2007: 53). *Kımız*, genellikle yazın tüketilir ve çadırın girişinde bulunurdu. Kaynaklar, Moğolların yazın *kımız* içtikleri sürece başka bir yiyeceğe ihtiyaç duymadıklarını naklederler (Shao Hung, 2012: 73; Xiu Ting, 2012: 110; Quentin, 2006: 20; Rubruk, 2001: 35).

Öte yandan *kımız* Moğol kültüründe hem zevk aracı hem de dini bir anlam ifade etmekteydi. Nitekim Wilhelm von Rubruk, Moğolların içmek için bir araya geldiklerinde içkiyi ilk olarak çadırın içinde bulunan figürlere sunduklarını; daha sonra da uşağın gelip tasları *kımız* ile doldurarak çadırda bulunanlara ikram ederek, üç kere yere vurmak suretiyle güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak bu *kımız*dan birazını döktüğünü yazar (Rubruk, 2001: 34). Bu kayıttan anlaşıldığı üzere Moğollarda ateşe, havaya, suya ve ölümlere karşı birer kültün var olduğu anlaşılmaktadır. Wilhelm von Rubruk ayrıca söz konusu şahsın bundan içmek istediğinde de içkiden birazını yere, yok eğer at üzerinde ise içkiden birkaç damla atın boynuna ve yelesine döktüğünü belirtir (Rubruk, 2001: 34, 111).

Eldeki somut kayıtlar, Moğolların balıkçılıkla az uğraştıkları, lüzum görmedikçe at eti yemedikleri yönündedir. Bu, at etinin Moğollar arasında çok makbul sayılmasıyla ilgili olabilir (Carpini, y.y.: 47). Nitekim at, Moğollarda bir hayli değerli olduğundan onun etini genellikle ziyafetlerde ve cenazelerde tükettiklerine dair kaynaklarda kayıtlar mevcuttur. Bunun yerine daha çok koyun, inek, domuz, yabani kemirgen hayvanlar, balık ve av hayvanlarının etlerini yedikleri bilinmektedir (Shao Hung, 2012: 73-74; Xiu Ting, 2012: 109; Quentin, 2006: 20; Rubruk, 2001: 36-38, 50; Grigor, 2012: 23; Kiragos, 2007: 53; Boyle, 1965: 145-150). Avladıkları av hayvanlarının etleri ile kışın beslendiklerinden bu süre zarfında evcil hayvanlar kesilmezdi (Xiu Ting, 2012: 112).

Plano Carpini, doğum yapan kısrakların rahminden geriye kalanları pişirip yediklerini rivayet etmektedir (Carpini, y.y.: 47-48).

Moğolların yaşadığı yerler ağaç bakımından fakir bölgeler olduğundan, ekmeklerini pişirmek için genellikle at tezeği kullanırlardı (Xiu Ting, 2012: 111; Rubruk, 85). Moğollar, herhangi bir ülkeye elçi yollandığında, sayıları ne kadar olursa olsun, halkın bu elçilere gerekli olan atları ve iaşeyi temin etmesi zorunluymuştu. Aynı şekilde diğer ülkelerden vergi getiren veya elçi olarak gelen kimselere de devlet at, araba ve iaşe vermek zorundaydı (Carpini, y.y.: 69).

Sonuç

Netice itibariyle Moğol yaşamının neredeyse tüm alanlarında atların hayati bir öneme sahip oldukları anlaşılmaktadır. Devrin kaynaklarının verdiği kayıtlardan görüldüğü üzere, göçebe bir yaşam süren Moğolların mensup olduğu Bozkır yaşam kültürü, neredeyse at ile özdeşleşmiş bir özelliğe sahipti. Öyle ki at, her Moğol'un bineği, savaş aracı, etinden ve sütünden faydalandığı bir besin kaynağıydı. Günlük yaşam biçimleri atın kabiliyetine göre belirlenir, iktisadî uğraşlar da buna bağlı olurdu. Ayrıca sanat ürünlerinde de attan etkilenmişlerdi. Moğollarda neredeyse her birey güne atın sırtında başlar, av veya savaşa çıkacaksa bunu ata binerek yapar; toy, cenaze ve düğün merasimi gibi özel günlerini at eti ziyafeti vererek hassasiyetlerini gösterirdi. Kısrakların sütünden imal edilen *kımız* da esas besinlerini oluştururdu. Moğollar ata bir hayli önem verip, atı günlük yaşamlarının merkezine koymuşlardır.

Kaynakça

- Aknerli Grigor. (2012). *Okçu Milleti Tarihi*. çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Bauman, Jan. (1986). *Particulars About the Przewalski Horse*. Foundation for the Preservation and Protection of the Przewalski horse.
- Baybars el-Mansûrî. (1998). *Zübdetü'l-fikre fî tarih el-hicre*. thk. D. Richards, Beyrut.
- Boyle, A. (1965). A Form of Horse Sacrifice Amongst the 13th- AND 14th-Century Mongols, *Central Asiatic Journal*. 10-3/4, 145-150.
- Cüveynî. (1999). *Tarih-i cibangüşâ*. çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Emin, Şems Şerik. (1357). *Ferbeng Islabat-ı Divanî Devran Moğul*. Tahran.
- İbn Furât. (1942). *Tarihü'd-duvel el-müluk*. thk. Konstantin Zureyk, c.VII, Beyrut.
- İbn Mugeyzel. (1425). *Zeyl müferricü'l-kurûb fî abbâr Beni Eyyûb*. thk. Ö. Abdüsselam Tedmurî, Beyrut.
- İbn Sibât., (1993). *Sıkkü'l-abbar*. nşr. Ö.A. Tedmurî, c.I-II, Trablus.
- İbn Bibi, (1996). *el-Evamirü'l-ala'ye fi'l-umuri'l-ala'ye*. çev. Mürsel Öztürk, c. I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalkan, Mustafa. (1997). Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm. *Erdem*, 9-27, 1129-1142.
- Kiragos. (2007). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. haz. Hasan Oktay, İstanbul: Selenge Yayınları.
- M.N. Przevalsky. (1990). *Tibet Seyahatnamesi*. Çev. Ömer Cenap Eren, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Makrizî. (1956). *Kitabü's-sulûk li marifetü'd- duvelü'l-mulûk*. nşr. Mustafa Ziyade, c.I-IV, Kahire.
- Marco Polo. (1979). *Marko Polo Seyahatnamesi*. çev. Filiz Dokuman, c. I-II, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (1986). çev. Ahmet Temir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Onay, İbrahim. (2015). Bozkır Kültüründe At Yetiştiriciliği ve Çin ile Olan İktisadi, Siyasi İlişkilerdeki Yeri. *Turkish Studies*, 10/13: 215-234.
- Plano Carpini. (y.y.). *Moğol Tarihi ve Seyahatname*. Çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitapevi.
- Reşiduddîn. (1373). *Câmi'üt-tevârih*. tsh. Muhammed Rûşen ve Mustafa Müsevî, c. I-IV, Tahran.
- Salensky, W. (1907). *Prjevalsky's Horse*. trans. M.H. Hayes-O.C. Bradley: London.
- Shao Hung. (2012). *Meng Ta pei lu, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*. haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Simon de Saint Quentin. (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*. çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya: Daktav Yayınları.

Sümer, Faruk. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wilhelm von Rubruk. (2001). *Moğolların Büyük Han'ına Seyahat; 1253-1255*. çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Xiu Ting. (2012). *Hei Ta shi lu, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*. haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.